

КАРТИНА СВІТУ ЯК ОСНОВНИЙ ЕЛЕМЕНТ СВІТОБАЧЕННЯ ЛЮДИНИ

Пропонована розвідка знайомить із поняттям «картина світу». Розглянуті погляди відомих науковців на цю проблему. З'ясовано, що картина світу є основним елементом світобачення людини, тією стрижневою ланкою, через яку людина пізнає навколишнє середовище, все те, що її оточує.

Ключові слова: картина світу, образ світу, модель світу, мова, мовна картина світу, менталітет.

Предлагаемая статья знакомит с понятием «картина мира». Рассмотрены взгляды известных ученых на эту проблему. Выяснено, что картина мира является основным элементом мировоззрения человека, тем стержневым звеном, через которое человек познает окружающую среду, все то, что его окружает.

Ключевые слова: картина мира, образ мира, модель мира, язык, языковая картина мира, менталитет.

Proposed exploration introduces us to the concept of «world view». The views of prominent scholars on this issue are considered. It is shown that the picture of the world is an essential element of human mentality, to the core element through which a person perceives the environment, everything that surrounds it.

Key words: picture of the world, the image of the world, a model of the world, language, language world, mentality.

Поняття картини світу сьогодні знаходиться на стадії свого формування. Мова – це дзеркало, в якому відображений не тільки реальний світ, який оточує людину, але й самопізнання народу, його менталітет, традиції, звичаї, мораль, система цінностей та бачення світу.

Будь яка мова є структурованою сіткою елементів, які своє етнічне ядро виявляють через систему значень та асоціацій. Система бачення світу різна у різних мовах.

Рольгайзер А. А. зазначає, що поява терміна «картина світу» в мовознавстві зумовлена поворотом науки до проблеми відображення людини в мові, до розгляду мови як важливого людинотворчого феномену» [8].

Пропонована стаття має за мету виявлення та аналіз основних особливостей вивчення картини світу як основного елемента світобачення людини.

Поставлена мета зумовлює виконання таких завдань:

- виявити актуальні для дослідження характеристики картини світу та зробити їх аналіз;
- розглянути процес формування картини світу;
- проаналізувати погляди науковців на поняття «картина світу», «образ світу».

Об'єкт дослідження – картина світу, що виражає взаємовідношення людини зі світом.

Термін «картина світу» був уведений Л. Вітгенштейном у «Логіко-філософському трактаті»,

який стверджував, що мислення має речовий характер [4]. В антропології термін «картина світу» почав розглядатися у працях німецького вченого Лео Вайсгербера, який намагався втілити філософські ідеї В. фон Гумбольдта у концепції мови [3; 5].

Сьогодні існує багато визначень терміна «картина світу». Так, В. І. Постовалова розуміє картину світу як «глобальний образ світу, який лежить в основі світобачення людини, репрезентує сутнісні властивості світу та є результатом усієї духовної активності людини» [7, с. 21]. Термін «картина світу» належить до фундаментальних понять, які виражають взаємовідношення людини зі світом. Існує стільки картин світу, скільки є способів світобачення, тому що кожна людина сприймає світ та будує його образ крізь призму свого світобачення.

Розглянемо сутнісні властивості картини світу.

Вихідним пунктом для розуміння природи і сутності світу є той факт, що вона являє собою створюваний людиною суб'єктивний образ об'єктивної реальності. Світ безкінечний, а людина обмежена у своїх можливостях світопізнання. Будь-яка картина світу, що створена за рахунок бачення світу через певні інтерпретаційні призми, завжди містить риси людської суб'єктивності та специфічності. Картина світу складає ядро світобачення людини та несе в собі його основні властивості.

Картина світу – це вихідний елемент світобачення людини. Важливою особливістю картини світу є її внутрішня безумовна достовірність для суб'єкта цієї картини. Картина світу розглядається її носіями не як картина і усвідомлюється не як історично конкретне бачення реальності, а як смисловий двійник світу. Образ світу сприймається в картині світу як сама реальність. Людина, яка малює в уяві картини, вірить у те, що світ такий, яким він змальований у цій картині.

Картина світу являє собою єдність статичності та динаміки, стабільності та певних змін. У цьому синтезі позачасовості та конкретної історичності образу і є основний парадокс, пов'язаний із картиною світу. Для виконання своїх функцій регулятора життєдіяльності людини картина світу повинна суміщати в собі такі ознаки, як стабільність та динамічність.

Стабільність – одна із важливих властивостей картини світу. Якщо ж розглядати картину світу в усіх параметрах, як образ світу, який весь час уточнюється та конкретизується у процесі людської життєдіяльності, то варто зазначити, що картина світу не вічна навіть у межах життя однієї людини. Вона постійно коригується, уточнюється шляхом накопичення знань конкретним індивідом та соціумом уцілому.

Картина світу несе в собі риси свого творця, і, перш за все, динамічність його світобачення. При збереженні цілісності картини світу в ній можуть змінюватися її окремі фрагменти чи загальна колористика, яка фіксує світобачення цієї картини. Отже, картину світу можна представити як синтетичну єдність суб'єктивного й об'єктивного начал у світобаченні людини, синтез духовно-індивідуальної та культурно-історичної субстанцій. Картина світу створюється шляхом активності людської душі і є її продуктом.

Варто зазначити, що картина світу – це органічна єдність творчого та репродуктивного начал. Картина світу – це синтез двох протилежностей: кінечного та безкінечного. Картина світу повинна виходити за межі реального життя, щоб давати йому можливість справдитися, здійснитися в майбутньому.

Щоб реалістично змалювати глобальне при локалізації засобів, той, хто малює картину світу, очевидно, повинен залишити її до кінця недомальованою. Картина світу повинна мати лакуни. Наявність у картині лакун є наслідком особливостей світу та людини. Світ безкінечний і загадковий для людини, а людина смертна й обмежена у своїх пізнавальних можливостях. Оскільки картина світу не являє собою закінченого образу світу, вона є особливо пластичною, рухомою, багатоваріантною. «Будь-яка картина, яку створює і сприймає людина, повинна враховувати можливості того, хто сприймає. Вона не може бути «виконана» мовою, яка невідома людині. Картина світу повинна бути споглядальною, обмеженою, вона не може бути безкінечною, тому що безкінечна була

б позбавлена цілісності і перевищувала б «візуальні» можливості людини. Картина світу зображує світ цілком, тому вона не може складатись із незв'язаних один з одним зображень. У ній завжди світ постає одним цілим» [2, с. 59-60].

Картина світу як образ світу, модель світу – це поняття, яке характеризує суб'єктивну системність світосприйняття та світобачення людини: цілісну, багаторівневу систему уявлень про світ та його взаємозв'язках, про інших людей, про себе та свою діяльність, про просторову та часову послідовність подій, їх причин, значенні та мети. Картина світу являє собою основу, фундамент світосприйняття, спираючись на який, людина діє у світі. Вона об'єднує усі відомі людині образи та поняття у єдиний глобальний образ, у якому збережено все, з чим цей образ зіштовхувався у житті (об'єднує те, про що у нього є ті чи інші уявлення).

Одним із перших, ще на початку 20-х рр. ХХ ст., до поняття «картина світу» звернувся Шпенглер. Уся дійсність, писав він, може споглядатися в образі, який являє собою можливі способи розуміння життя «у формі одноманітної, одухотвореної, упорядкованої картини світу». Така картина є необхідною нам формою сприйняття усього того, що дійсно існує. Шпенглеру уперше в історії вдалося побудувати типологію світових культур, прийнявши за основний критерій розрізнення в картині світу. Один із фундаментальних висновків, зроблений Шпенглером, такий: хоча кожен думає, що існує «єдиний, самостійний і вічний світ», насправді «існує стільки світів, скільки людей і культур».

Поняття «образ світу» є важливим для психології, виходячи із усвідомлення єдності відображеного в пізнанні об'єктивного світу та системного характеру людської діяльності, «образ світу» якої є моментом руху діяльності.

Говорячи про важливість картини світу в пізнанні та поведінці людини, психологи підкреслюють, що люди діють та відчують не у відповідності з фактами, що існують, а у відповідності зі своїми уявленнями про факти. У кожного є свій визначений образ світу та людей, які оточують, і людина поводить себе так, ніби ці образи є реальними, а не уявними об'єктами. Реальний світ, із яким людина зіштовхується щоденно, сам по собі «нічого для неї не означає» – людина просто не здатна реагувати на ті об'єкти, які вона не відчуває, не ідентифікує, не називає та не пояснює. Вона може взаємодіяти лише із зрозумілим їй, класифікаційним, названим та впізнаним світом, який репрезентує чи замінює йому світ реальний. Отже, картина світу є своєрідною призмою, яка, «переломлюючи» інформацію із зовнішніх та внутрішніх джерел, визначає зміст будь-яких образів, які сприймаються.

Образ світу – це предмет дослідження багатьох наук, які зацікавлені в людському пізнанні. Протягом століть образ світу вибудовувався, розкривався та обговорювався мислителями, філософами, ученими з різних точок зору. Картина

світу дозволяє краще зрозуміти людину в усіх її зв'язках та залежностях від навколишнього світу. Категорія образу світу має велике значення для розкриття особливостей пізнання людини через контекст етносів, культур та ментальностей. Різні підходи до розуміння образу світу розкривають його залежність від різних зовнішніх та внутрішніх чинників.

Суб'єктивний образ світу має базову, інваріантну частину, загальну для усіх її носіїв, і варіативну, що відображає унікальний життєвий досвід суб'єкта. Інваріантна частина формується у контексті культури, відображає її систему значень та смислів. Її перемінність визначається тією соціокультурною реальністю, у яку «занурюється» людина. Реалії сучасного світу утруднюють використання традиційних елементів культури, тому що світ постійно змінюється. Тому кожне нове покоління «створює» такий образ світу, який дозволяє адекватно адаптуватися у світі та адекватно впливати на цей світ.

Формування та змістовне наповнення образу світу бере свій початок здавна. Уявлення про світ, який нас оточує, залежить від комплексу соціальних умов. «Якою інформацією про наш світ володіє дитина, залежить перш за все від соціального оточення: сім'ї...; національних традицій; місця проживання (місто, село та ін.) та інших чинників. Дякуючи особливостям тієї культури, у яку ввійшла дитина фактом свого народження, у неї формується особливе уявлення про світ» [6, с. 11].

Протягом усього життя людини, залишаючись у своїй основі достатньо стійким, образ світу переживає постійні зміни у зв'язку з об'єктивними трансформаціями реалій буття та розвитком внутрішньої позиції особистості. Конкретика змістовного наповнення образу світу, окрім історичних та етнокультурних особливостей, має вікову та субкультурну специфіку.

На думку С. Д. Смірнова [10, с. 31], образ світу є первинним щодо чуттєвих вражень від символу, який сприймається. Будь-який образ, який виникає, є частиною, елементом образу світу в цілому. Він не стільки формує, скільки підтверджує, уточнює його. «Це система чекань, яка підтверджує об'єкт – гіпотези, на основі яких відбуваються структурування та предметна ідентифікація окремих чуттєвих вражень» [10, с. 32].

Смірнов С. Д. зазначає, що вирваний із контексту сам по собі чуттєвий образ не несе ніякої інформації, оскільки «орієнтує не образ, а вклад цього образу в картину світу» [10, с. 33]. Для того, щоб побудувати образ об'єктивної реальності, первинним є актуалізація певної частини того образу світу, який уже є, а уточнення, виправлення чи збагачення актуалізованої частини образу світу відбуваються на вторинному етапі. Отже, не світ образів, а образ світу регулює та направляє діяльність людини.

Мухіною В. С. виявлено, що у внутрішньому психологічному просторі народженої у цей світ людини шляхом ідентифікації вибудовується

самопізнання, яке має універсальну для всіх культур та соціальних спільностей структуру. «Структура самопізнання особистості будується всередині системи, яку ця особистість породжує – тієї людської сутності, до якої належить ця особистість» [6, с. 46].

У процесі дорослішання структурні ланки самопізнання, завдяки єдиному механізму розвитку особистості, ідентифікації та відокремлення знаходять унікальне наповнення, яке несе при цьому специфіку конкретної соціокультурної спільності. Структурні ланки самопізнання, змістовне наповнення яких специфічне в різних етнічних, культурних, соціальних та інших умовах, є образом себе у світі та виступають основою бачення світу в цілому.

Зміни, що відбуваються у світі, трансформації реалій буття людини змістовно міняють наповнення структурних ланок самопізнання особистості та модифікують образ світу. При цьому структура самопізнання та образ світу виступають стійкою системою зв'язків людини зі світом, що дозволяє йому зберігати цілісність та тотожність самому собі та світу навкруги.

Говорячи про проблему образу світу, можна виділити наступні найбільш суттєві моменти. Під час дослідження традиційних культур та етносів образ світу розглядається з позиції важливих для людини реалій буття, визначення місця людини у світі та системи взаємодії людини зі світом.

У контексті обговорення проблеми образу світу важливе значення має те, що кожна історична епоха породжує свої концепції образу світу. У процесі становлення наукового пізнання дійсності в постійному розвитку знаходиться наукова картина світу, яка конструє світ у системі понять та ідей, властивих певному етапу розвитку людства.

Проаналізований матеріал дозволяє зробити висновок, що проблема образу світу розглядається не тільки в контексті когнітивних процесів, але і в системі значень та смислів, які виробляються у процесі взаємодії людини зі світом, у контексті життєвого шляху особистості, у контексті проблем самопізнання, світогляду та ін.

У більшості концепцій «образ світу» розуміється, перш за все, як відображення реального світу, в якому живе та діє людина, водночас і є частиною цього світу. «... Світ, де дійсно здійснюється будь-який вчинок – єдиний і одиничний світ: видимий, відчутний та мислимий... Єдність цього світу... гарантує дійсність визнання моєї єдиної причетності, мого алібі в ньому» [1, с. 47]. Образ світу – суб'єктивна реальність, яка нерозривно пов'язана з об'єктивними реаліями буття людини. Образ світу – це історично змінний процес, який пристосовується до постійно змінної реальності, а також основа вибудовування людиною адекватної взаємодії з навколишньою дійсністю.

Дослідження картини світу дає можливість краще зрозуміти внутрішній світ людини у взаємозв'язку із реаліями буття. Подальші дослідження особливостей картини світу,

концептуальної картини світу, мовної картини світу дадуть можливість краще зрозуміти взаємозв'язок людини із психологією, ментальністю, мисленням та ін.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества / М. М. Бахтин. – М. : Искусство, 1987. – 424 с.
2. Богуславский В. М. Слово и понятие / В. М. Богуславский // Мышление и язык. М. : Государственное издательство политической литературы, 1997. – 327 с.
3. Вайсгербер Л. Родной язык и формирование духа / Л. Вайсгербер. – М. : УРСС, 2004.
4. Витгенштейн Л. Логико-философский трактат / Л. Витгенштейн. – М. : ОЛМА Медиа Групп, 2007. – 16 с.
5. Гумбольдт В. фон. Язык и философия культуры / В. фон Гумбольдт. – М. : Прогресс, 1985. – 452 с.
6. Мухина В. С. Картина мира: индивидуальные различия / В. С. Мухина // Феноменология развития и бытия личности. Избранные психологич. труды. – М. ; Воронеж : НПО «МОДЭК», 1999. – 640 с.
7. Постовалова В. И. Картина мира в жизнедеятельности человека / В. И. Постовалова // Роль человеческого фактора в языке. Язык и мышление / Б. А. Серебренников. – М. : Наука, 1988. – С. 8–70.
8. Рольгайзер А. А. Термин «картина мира» в современной лингвистике / А. А. Рольгайзер // Когнитивная лингвистика: новые парадигмы и новые решения: сборник статей / [отв. ред. М. В. Пименова]. – Москва : ИЯ РАН, 2011. – С. 435–441.
9. Серебренников Б. А. Роль человеческого фактора в языке. Язык и мышление / Б. А. Серебренников. – М. : Наука, 1988. – 247 с.
10. Смирнов С. Д. Мир образов и образ мира / С. Д. Смирнов // Вестник Московского университета. Серия 14. Психология. – 1981. – № 3. – С. 15–29.

© Беркешук І. С., 2013

Дата надходження статті до редколегії 16.03.2013 р.

БЕРКЕЩУК Інна Степанівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, м. Кам'янець-Подільський.

Коло наукових інтересів: мовна картина світу, дериватологія.